

Zsidó irodalom és liturgia IV.

Biró Tamás

2020. február 20 és 27.: „Jewish thought” 2

újkori filozófia, miszticizmus, haszidizmus

Mitől zsidó a zsidó filozófia?

Mitől zsidó a zsidó filozófia?

- (1) A zsidóság (zsidó vallás, zsidó identitás, stb.) kérdéseinek megközelítése [egyetemes] filozófiai módszerekkel?
- (2) Egyetemes filozófiai kérdések partikuláris zsidó megközelítésben?
- (3) Filozófiai iskolák zsidó adaptációi?
- (4) Filozófia valamilyen „egyéb” zsidó jelleggel?

Hasonló válaszok adhatók a hasonló kérdésekre:

Mitől zsidó a zsidó szépirodalom? Mitől zsidó a zsidó zene? Mitől zsidó a zsidó csillagászat? Stb.

Mitől zsidó a zsidó filozófia? (1)

(1) A zsidóság (zsidó vallás, zsidó identitás, stb.) kérdéseinek megközelítése filozófiai módszerekkel?

- Zsidó teológia? – nem létezik tipikusan „szisztematikus/biblikus zsidó teológia”.
- A zsidó álláspont megfogalmazása felekezetek közötti párbeszéd céljából vagy polémia hatására:
 - Ókor: pl. Alexandriai Philón (kb. i.e. 20 – i.sz. 50); Josephus Flavius (kb. i.sz. 37–100 után: *Apión ellen*)
 - Középkor: pl. Maimonides 13 hitelve; Jehuda ha-Levi: *Kuzári*.
 - Újkor: pl. Moses Mendelssohn: *Jeruzsálem, avagy a vallási hatalomról és a zsidó hitről* (1783).
- + polemikus/apologetikus művek: keresztény, muszlim, karaita... álláspontok *elleni* érvek.
- Nem bibliakommentár, nem halakhikus irodalom, stb., hanem „egyéb”:
 - Pl. misztika (kabbala), haszid irodalom (18-21. század), a litvániai muszár mozgalom irodalma (“erkölcsi irodalom”, 19. század), stb. – „filozófia” tág értelemben?

Nem mindig „valódi” filozófia → **“Jewish thought” / *maḥsevet Jisrael* מהשבת ישראל**.

Mitől zsidó a zsidó filozófia? (2)

(2) Egyetemes filozófiai kérdések partikuláris zsidó megközelítésben?

- Lehet-e egy tudományterület (matematika, biológia... filozófia) felekezeti-független?
- Mitől zsidó? Javaslat: mert a zsidó vallás alapszövegeire épít.
- **Középkori (keresztény, muszlim, zsidó) filozófia:** a Biblia központi szerepe – Szt. Ágostontól Descartes-ig, avagy inkább Alexandriai Philóntól (kb. i.e. 20 - kb. i.sz. 50) Baruch/Benedictus Spinozáig (1632-1677).
- **Zsidó filozófusok az újkorban:** a kortárs filozófia alapkérdései, valamint a zsidóságot (vallást, sorsot, identitást) érintő kérdések, a Héber Biblia, a Talmud és más zsidó források szem előtt tartásával – *Moses Mendelssohn*tól (1729-1786) a kései *Emmanuel Levinas*ig (1906-1995).

Mitől zsidó a zsidó filozófia? (3)

Konstans kettős igazodás: a zsidóság klasszikusaihoz és a filozófia klasszikusaihoz

(3) Filozófiai iskolák

- Görög filozófia
- A kalam filozófiája
- Neoplatonizmus

- Arisztotelianizmus
- Averoes
- Kora-újkor
- Felvilágosodás
- Vallásfenomenológia
- Angolszász pragmatizmus
- Egzisztencializmus

zsidó adaptációi?

- pl. Alexandriai Philón
- pl. Szaadja gaon
- pl. Slomo ibn-Gabirol és Jichak Jiszraeli, valamint a kabbala
- pl. Moses Maimonides
- pl. Jichak Albalag
- pl. Baruch Spinoza
- pl. Moses Mendelssohn
- pl. Joseph Baer Soloveitchik
- pl. Mordecai Kaplan
- pl. korai Emmanuel Levinas

Mitől zsidó a zsidó filozófia? (4)

(4) A „zsidó jelleg” néhány további szempontja:

- **Diaszpóra-lét**: állandó polémia, keresztény és muszlim nyomás az áttérésre, a filozófiai (racionális) érvek retorikai jelentősége vallásváltásnál (még ha az áttérések mögött érdekek vagy nem-racionális okok húzódhattak is meg).
- **Műfajok**:
 - (1) Nem zsidó filozófiai műfajok átvétele (pl. értekezés, dialógus).
 - (2) “Filozófia” hagyományos műfajú művekben (pl. Tarjag-micvot, bibliakommentár, stb.) a leírtak mögött, gyakran nagyon implicit formában a háttérben elrejtve.
 - (3) Átmenet: értekező előszavak hagyományos műfajokhoz (pl. Maimonides előszavai a műveihez; Abraham ibn-Ezra és mások előszavai bibliakommentárokhoz).

Mitől zsidó a zsidó filozófia? (4)

(4) A „zsidó jelleg” néhány további szempontja:

- **Nyelvválasztás**: tükrözi a mű pozicionálását.

× milyen nyelven tud írni a szerző az adott témáról?

× milyen nyelven ért az olvasóközönség?

× mi az adott műfaj konvencionális nyelve az adott kultúrában?

*Pl.: milyen nyelven áll rendelkezésére szakszókincs?
Ld. a következő órán.*

A rabbinikus tudomány nyelvei
vs. az “egyetemes” tudomány nyelvei
vs. a nép nyelve

(héber; néha arámi – vö. *Zohar*),
(irodalmi arab, Hochdeutsch, angol, stb.),
(judeo-arab, jiddis, stb.).

“Jewish thought” (מהשבת ישראל לִישְׂרָאֵל)

„Filozófia” a szó tág értelmében, amely jóval többet fed le, mint a hagyományos értelemben vett filozófia. Például:

	Filozófia	Misztika	Egyebek
KÖZÉPKOR	Neoplatonista filozófia Arisztotelianus filozófia Szaadja, Júda ha-Lévi Maimonides...	Késő ókor: merkava-irodalom Kora középkor: <i>Széfer jecira</i> 13. századi kabbala, <i>Zóhár</i>	apologetikus művek ...
KORA ÚJKOR ÚJKOR	Spinoza, M. Mendelssohn, reform (Abraham Geiger...), neortodoxia (S. R. Hirsch...), Buber, Levinas...	16. század: luriánus kabbala ... 18. század: haszidizmus további újkori kabbalisták	... 19. sz.: muszár- irodalom

Filozófiából „Jewish thought”

Filozófia = a bölcsesség szeretete?

„Isten mint akarat” = halákha (I. akarata szerinti életforma, stb.)

↔ „Isten mint bölcsesség” = bibliakommentár (Isten szavának megértése, stb.)
középkori filozófia (‘a bölcsesség szeretete’,
„a” bölcsesség = középkorban ‘isteni bölcsesség’)

- „A” bölcsesség megszerzése a középkorban = a világ és Isten megismerése
 - A kinyilatkoztatás, azaz a Biblia helyes értelmezése által
 - Filozófiai spekuláció (logikai úton történő bizonyítás) által
 - Tapasztalati úton (empíria – vö. kísérletes tudományok)
 - Misztikus élmény által

Teológia, vallásfilozófia és vallásjog általános vallástudományi kontextusban

Isten mint bölcsesség

A vallásos ember célja ennek megismerése

- „Filozófia” = a bölcsesség szeretete.
 - *Alexandriai Philón*: szent könyv-alapúvá teszi az addig nem „bibliocentrikus” görög filozófiát.
 - *Baruch/Benedictus Spinoza*: ismét megszabadítja a filozófiát a szent könyvektől (a modern filoz. kezdete).
- Teológia
- Misztika: ezoterikus bölcsesség megismerése, Isten megtapasztalása.

Isten mint akarat

A vallásos ember célja eszerint élni

Valamint: a mindennapi élet megszervezése.

- *Halákha*: *mi-de-orajta* (tórai), *mi-de-rabbanan* (rabbinikus), *minhag* (szokás)
- *Saría*: isteni eredetű jogrendszer
Fiqh: a saría ember által történő kutatása
- keresztény vallásos etika
+ kánonjog

*A szent könyvek kommentálása:
az isteni bölcsesség és akarat megismerésének a forrása.*

Joseph B. Soloveitchik (1903-1993)

- Litvániai Soloveitchik rabbi-dinasztia leszármazottja
- A neo-kantiánus Hermann Cohen tanítványa
- A (modern) ortodox *Yeshiva University* teológiai szemináriumának vezetője.
- *Tora u-madda* („Tóra és tudomány”)
 - Samson Raphael Hirsch (német neo-ortodoxia a 19. században)
 - magyar neológia és sokan mások
- *The Lonely Man of Faith; Halakhic Mind; Halakhic Man*
- Rudolf Otto és a vallásfenomenológia hatására:
 - *Cognitive man* — tudományos megismerés.
 - *Homo religiosus* — vallásos áhítat.
 - *Halakhic man* — a halakha a világ megismerésének harmadik útja. Prototípus: Maimonides.

Kabbala: a zsidó misztika

Mi a Kabbala? Több megközelítési lehetőség:

- A *Homo religiosus* útja a világ megismerése felé.
- Misztikus bibliaértelmezés. *Szod*: a Biblia egyik, t.i. misztikus értelmezési módszere (vö. PaRDeSZ= *psat, remez, dras, szod*), például betű- és számmisztikai technikák (*gematria, notarikon, temura*) révén.
- A későókori gnoszticizmus és a koraközépkorban az iszlámban is népszerű neoplatonikus filozófia elemeinek (emanációk és szefirák, kozmikus lélek, lélekvándorlás, stb.) átemelése a zsidó vallási gondolkodásba.

Zsidó misztika

- Késő-ókor: *merkava-misztika*, *hékhalot-irodalom*...
- *Széfer Jecira* (amorai vagy gaoni kor, Palesztina)
- *Haszidé Askenaz* (13. század eleje, Németország) →
- A **Kabbala** kezdetei a 13. századi Provence-ban.
Nahmanides (Rabbi Mose ben Naḥman, 1194–1270).
- Zóhár (főleg *Mose de Leon*, megh. 1305; de a hagyomány az i.sz. 2. században élt *Rabbi Simon bar Joḥai*-nak tulajdonítja)
- Luriánus kabbala a 16. századi Cfatban (Izrael)
 - Jichak Luria (Ari / Arizal, 1534-1572) (Sabbatai Cvi és a luriánus kabbala)
- Azóta is vannak kabbalával foglalkozók (szfaradiak, haszidok, mások)

Haszidizmus és muszár-mozgalom

Kelet-Európa a modernizmus hajnalán:

- Jisrael ben Eliezer Bál Sém Tov – a haszidizmus megalapítója (kb. 1700 – 1760, Lengyelország)
- Sok irányzat. Irodalmi tevékenység szempontjából legfontosabb:
 - Breszlavi Naḥman rabbi
 - Sneur Zalman Lyadi-ból (1745-1813), a Ḥabad haszidizmus megalapítója: *Tanja*.
 - Magyar vonatkozású érdekesség: *Szól a kakas már* (Taub Eizik Izsák nagykállói haszid rabbi hozzátold két versszakot, és ezáltal átértelmezi a magyar népdalt).

A litvis “ellenreakció” (*mitnaged* = ‘[a haszidizmussal] szembenálló’):

- Vilna gaon (Elija ben Slomo Zalman Kremer, 1720-1797)
- Jesiva-mozgalom → muszár-mozgalom: művek erkölcsi kérdésekről (pl. rágalmazás) Volozsin-i Ḥajim 1749-1821, Israel Salanter 1810-1883.

További újkori zsidó szellemi irányzatok (ízelítő)

- Baruch / Benedictus (de) Spinoza (1632-1677)
- Moses Mendelssohn (1729-1786): a *haszkala* = zsidó felvilágosodás atyja
- Abraham Geiger (1810-1874) és a reformmozgalom
- Samson Raphael Hirsch (1808-1888) és a német neo-ortodoxia
- Joseph B. Soloveitchik (1903-1993), Yeshayahu Leibowitz (1903-1994) és a modern ortodoxia
- Martin Buber (1878-1965) és Franz Rosenzweig (1886-1929)
- Theodor Herzl (1860-1904) és a cionizmus
- Abraham Jichak Kook (1865-1935), Cvi Jehuda Kook (1891-1982) és a vallásos cionizmus
- Mordecai Kaplan (1881-1983) és az amerikai rekonstrukcionizmus
- Karl Marx? Sigmund Freud? Lukács György? – hol húzzuk meg a határt?

Viszlát jövő héten!